

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОЦЕСУ РУЙНУВАННЯ ПОХОВАННЯ № 2 НА МОГИЛЬНИКУ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КОМАРІВ-1

Мар'яна АВРАМЕНКО

Інститут археології НАН України,
вул. Героїв Сталінграда, 12, 04210, м. Київ, Україна,
e-mail: mariana_avramenko@ianau.org.ua

Проаналізовано поховання № 2 з черняхівського могильника Комарів-1. Визначено, що трупопокладення північної орієнтації, зруйноване в давнину, належало жінці. Наведено опис археологічного комплексу, реконструкцію початкового вигляду та поетапну реконструкцію процесу руйнування поховання. Ґрунтуючись на відомих даних про костюм носіїв черняхівської культури, особливості поховального обряду, особливості розміщення інвентарю, запропоновано реконструкцію початкового вигляду зруйнованого поховання.

Відзначено, що після проникнення в могильну яму відділено череп, який покладено лицем вниз у центрі могильної ями, після цього було зруйновано грудну клітку, кістки ніг вкладені в певній системі (перехрещені, перевернуті, дзеркально вкладені). Останнім етапом руйнування поховання зафіксовано руйнування скелета вівці та перегортання і розбивання супровідного посуду. Встановлено, що після руйнування поховання могильна яма залишалася відкритою, а також, що поховання зруйноване після розкладання м'яких тканин тіла, але до зотління органічних елементів костюма.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна прийти до наступного: навіть повністю зруйноване поховання можливо реконструювати до початкового вигляду; різні зони скелета піддавалися різним маніпуляціям; грудна клітка зруйнована, череп та кістки ніг повторно вкладені в певному (неанатомічному) порядку; з поховання було вилучено частину інвентарю (як мінімум срібну фібулу), але основною метою був не грабунок, а руйнування поховання.

Ключові слова: черняхівська культура, поховальний обряд, зруйновані поховання, реконструкція поховального обряду, постпоховальний обряд.

Зруйновані в давнину інгумації – одна з особливостей черняхівського поховального обряду, на що звертало увагу багато дослідників [Сымонович, 1963; Рикман, 1975, с. 278–281; Palade, 1982; Войнаровський, 1998; Никитина, 2008, с. 113–157; та ін.]. Детальний огляд історіографії проблематики здійснено в роботі О. В. Петраускаса, присвяченій зруйнованим похованням Середнього Подніпров'я [Петраускас, 2014 а, с. 125–128]. Аналіз сучасного стану цієї проблеми в черняхівській культурі дозволяє визначити актуальні напрями її дослідження. До таких, на мій погляд, можна віднести вдосконалення методики досліджень археологічних структур зруйнованих поховань, спроби «покрокової» реконструкції процесу руйнування за матеріалами конкретних поховань та історична інтерпретація цього явища.

Ця стаття присвячена аналізу археологічної структури зруйнованого трупопокладення за матеріалами поховання № 2 могильника Комарів-1, реконструкції його початкового вигляду та послідовності руйнування.

Могильник Комарів-1 належить до відомого виробничого центру черняхівської культури Комарів, який розташований на правому березі середньої течії Дністра (Чернівецька обл., Кельменецький р-н) [Петраускас, 2014 б]. На цей момент на могильнику досліджено

12 інгумацій. З них повністю або частково зруйновано 9. Поховання № 2 має найбільшу кількість маркерів, що дозволяють реконструювати процес його руйнування.

Розкопки поховання № 2, яке розглядатиметься далі, відбувалося пошарово з детальною фіксацією всіх решток. Документація археологічної структури здійснена у вигляді текстового опису, креслень, відео- та фотофіксації [Петраускас та ін., 2013, с.28–31; Петраускас, Авраменко, Діденко, 2014].

Антропологічне визначення кісток та їх положення проведено молодшим науковим співробітником відділу біоархеології ІА НАНУ Ю. Ушковою за польовою документацією. Визначення кісток тварини зробив О. Журавльов.

На електронному плані поховання різними кольорами позначено позиції анатомічних частини скелета (кістки лівої та правої частин тіла, а також хребці різних відділів). Наступним етапом дослідження було відновлення плану первинного положення скелета з урахуванням загальних особливостей поховального обряду регіону. Після чого два плани поховання – зруйноване (вторинний) та незруйноване (початковий) – накладені один на одного і стрілками відповідного кольору позначено напрямки переміщення окремих кісток або групи кісток. Останній етап – спроба визначення послідовності та цілеспрямованості переміщення груп кісток й інвентарю.

Реконструкція початкового стану поховання – необхідна умова для детального відновлення процесу руйнації. На пропонуваній графічній реконструкції (рис. 1) відображений один із можливих варіантів розміщення небіжчика та інвентарю в похованні. У цій реконструкції враховані найбільш імовірні положення основних елементів захоронення, згідно зі статистичними розрахунками для регіону/культури.

Рис. 1. Реконструкція початкового вигляду поховання 2

Fig. 1. Reconstruction of the original shape of burial 2

Типове положення скелета для Середнього Подністров'я – на спині, з витягнутими руками й ногами [Никитина, 2008, с. 121, 137]. У випадку поховання № 2 єдина відмінність – це зігнута в лікті та вкладена на груди ліва рука. Проте таке положення руки трапляється на інших могильниках регіону. З наявних у похованні предметів можна реконструювати три елементи убору. Намисто представлене однотипними скляними намистинами, які імітують широко поширені в черняхівській культурі намистини з сердоліку. Намистини відрізняються між собою розміром, проте діаметр каналу у всіх приблизно однаковий, отже, можна говорити про те, що до складу поховального убору входив один комплект намиста. За дослідженнями О. Гопкало вбрання населення черняхівської культури, намиста здебільшого притаманні жінкам. Якщо врахувати, що з поховання № 2 походить фіксатор від фібули, то найімовірніше, що тут представлена двофібульна модель із намистом, яка є провідною саме для жіночих поховань [Гопкало, 2011, с. 26, модель 4]. Крім того, за матеріалами поховання можна припустити наявність у складі костюма шкіряного взуття, оскільки при переміщенні кістки плесна й фаланг зберегли анатомічне положення.

Інші елементи одягу, археологічні рештки яких у цьому похованні зафіксувати не вдалося (сукня, верхній одяг, пояс тощо), можна передбачати на підставі вже наявних реконструкцій [Гопкало, 2004, с. 186; Петраускас, 2004, с. 180].

Розташування посуду-приношень може бути відновлено таким чином. Найбільш близький до початкового положення в похованні – мініатюрний гончарний горщик (посудина 5). Він, імовірно, розташовувався біля кисті правої руки. Таке розміщення типове для керамічних мініатюрних посудин або скляних кубків: Велика Бугаївка, поховання 132, 145 [Петраускас, Шишкін, 2013 с. 234, 249], Чернелів-Руський, поховання 146 [Герета, 2013, с. 194], Боромля, поховання 6, 33, 45 [Некрасова, 2006, с. 87–200], Оселівка, поховання 6 [Никитина 1988, с. 16] тощо. Таку позицію можна інтерпретувати як встановлення індивідуальної посудини для пиття, проте, крім подібних випадків у цьому положенні, інколи трапляються і фрагменти посудин (нижні частини горщиків), наприклад Велика Бугаївка, поховання 32, де на уламку дна горщика збереглася кіптява та сліди повторного обпалу, що дозволило дослідникам інтерпретувати цей фрагмент як світильник [Петраускас, Шишкін, 2013, с. 27–28].

Посудини 1 та 2 найімовірніше розташовувалися в зоні плечей/біля голови, оскільки були вийняті з поховальної камери (можливо, виставлені на заплічки) у момент заходу в поховальну камеру.

Дві миски (посудини 3 і 5) могли розташовуватися у декількох місцях. Найвірогідніші позиції – за головою, вздовж тулуба або біля ніг. Згідно з даними, що наводить Г. Нікітіна для могильників Середнього Подністров'я [Никитина, 2008, с. 50, граф. 15], для жіночих поховань вірогідне й розташування мисок біля голови та вздовж тулуба, більша ймовірність – біля ніг. При цьому варто зауважити, що різні могильники регіону мають власну специфіку розміщення інвентарю, тому висновки щодо Комарівського могильника можуть коригуватися в міру отримання нового матеріалу.

Напутня їжа. Рештки тварини виявлені в центральній частині могильної ями, їх локалізація на реконструкції зроблена за місцем найбільшого скупчення за межами зони скелета, тобто біля лівої руки.

Етапи руйнування.

Етап I. Проникнення в поховальну яму. Яма руйнації діаметром 1,5 м округлої форми розташовувалася у північній частині могильної, майже повністю вписуючись у її первинні контури, що свідчить про те, що особи, які проводили руйнацію, чітко знали розташування і орієнтацію поховання. На могильнику подібні плями були зафіксовані над більшістю зруйнованих поховань, і в усіх випадках ями також були розташовані чітко над північною частиною могильної, з невеликими запусками за межі первинного контуру.

Отже, у ході проникнення в поховальну яму було викопано шурф приблизно 1–1,5 м діаметром, округлої форми над північною частиною могили. У межах шурфа на рівні

дерев'яного покриття (рис. 2) частина плах була акуратно вийнята (в заповненні ями-перекопу не зафіксовано значних уламків деревини), що дозволило проникнути в межі поховальної камери.

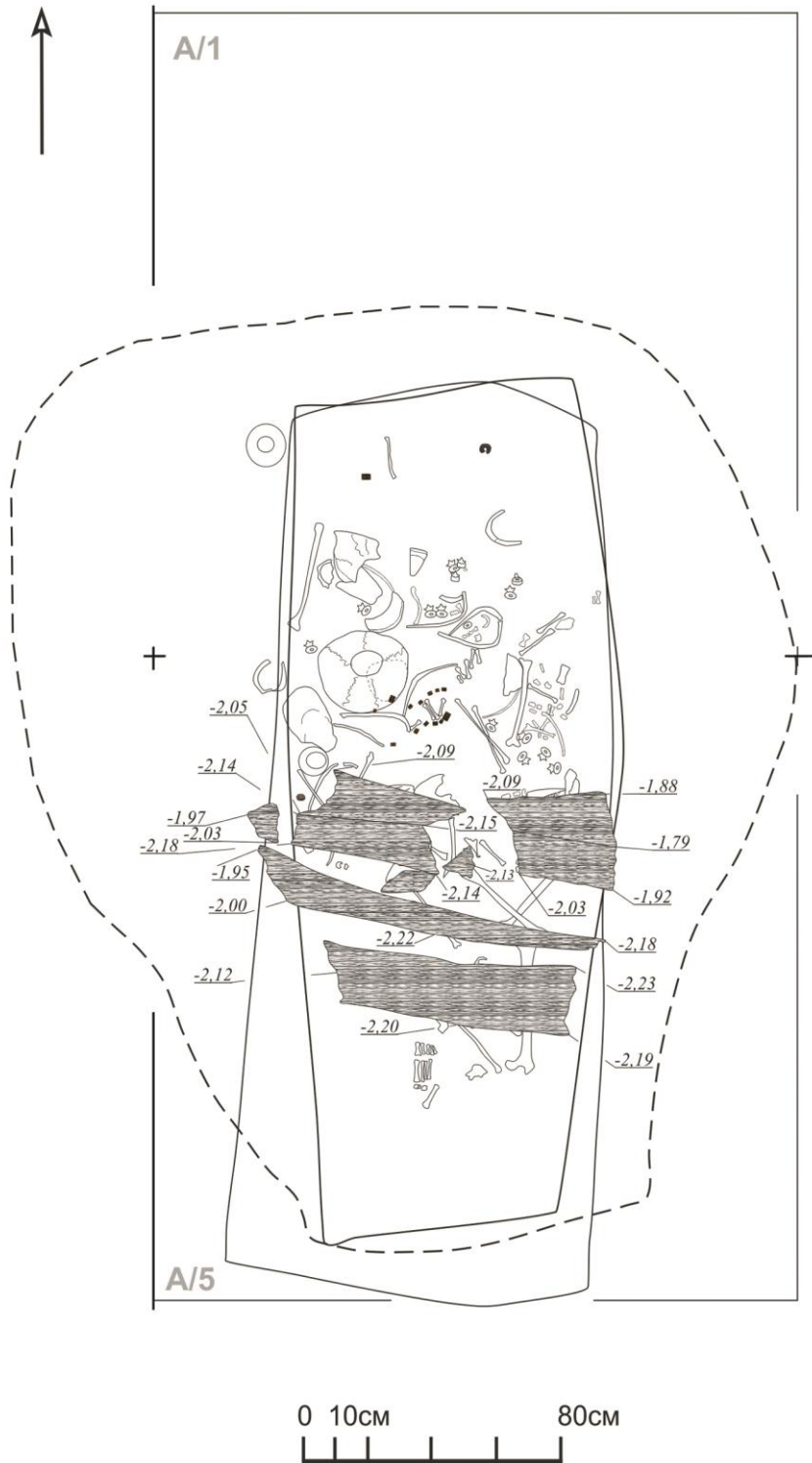

Рис. 2. Дерев'яне покриття могильної ями поховання 2
Fig. 2. Wooden slabs of the burial pit 2

Етап II. «Звільнення місця» для подальших маніпуляцій. Цей етап, на мою думку, міг мати суто практичне призначення, спрямоване на звільнення місця для проведення основних дій. Для звільнення необхідного простору з могильної камери було вилучено дві посудини – горщик і невелику миску (найімовірніше розташовувалися в зоні голови). Посудини могли стояти на західному заплічку або були переміщені за межі поховальної ями і «сповзли» в яму вже після закінчення руйнування поховання. Про те, що ці посудини входили в початковий набір приношень, а не принесені згодом, свідчить те, що декоративні мотиви на мисочці й великій мисці-вазі з дна ями збігаються. Отже, ці дві посудини міг виконати один майстер та в одній «партії». На утилітарність маніпуляцій із цими двома посудинами вказує те, що, по-перше, весь інший посуд залишений у поховальній ямі; по-друге, ці дві посудини не повернені до ями та їх не забрали зі собою.

Рис. 3. Етап III. Руйнування верхньої частини тіла

Fig. 3. Stage III. Destruction of the upper body part

Етап III. Руйнування черепа і верхньої частини тіла (рис. 3, 4). План та стратиграфія залягання кісток й інвентарю, розміщення шурфа, свідчить про те, що першочерговою метою проникнення в могильну яму було руйнування верхньої частини тіла, що підтверджується і статистичними даними по інших регіонах культури [Петраускас, 2014а, с. 133]. В нашому випадку череп був переміщений в центральну частину ями, під західну стінку, лицьовою частиною донизу. Переміщення відбувалося не досить обережно, під час чого від черепа відділилася нижня щелепа та порвався разок намисто. Намисто розірвалося, вірогідно, в процесі відділення голови від шиї. Після цього зруйновано грудну клітку та праву руку похованої.

Рис. 4. Положення кісток черепа та рук
Fig. 4. The position of the skull and arms bones

Вдалося простежити певні зони положення переміщених хребців по відділах (рис. 5). Так, хребці шийного відділу майже повністю залишилися в зоні первісного положення, поперекового – зміщені в бік східної стінки могильної ями, а частина хребців грудного – переміщена разом із правою лопаткою та плечем під західну стінку. У момент руйнування грудної клітки, найімовірніше, з поховання було вилучено срібні фібули/фібулу, від однієї з яких залишилася лише кулька-фіксатор.

Права рука розділена на дві частини: ліктьова і променева кістки посунені у сторону черепа, досить близько від початкового положення, лопатка та плечова – зміщені під західну стінку ями, ближче до північно-західного кута.

Розташування окремих кісток рук і лопатки правої руки, а також те, що хребці при зміщенні зберігали певне групування, може свідчити про те, що частина зв'язок, яка скріплювала кістки між собою, на момент руйнування ще не повністю розклалися. Можливо також, що переміщення кісток відбувалося за допомогою інструмента (лопати?), що дозволяло одночасно пересувати групу розташованих поряд.

На послідовність руйнування: череп – грудна клітка – права рука вказує перекривання черепа ребрами, а потім ребер – променевою кісткою правої руки.

Етап IV. Руйнування нижньої частини тіла (рис. 5, 6, 7).

Таз. За розташуванням кісток у похованні не вдалося абсолютно точно зафіксувати момент, у який були переміщені кістки таза. За спостереженнями О. Петраускаса [Петраускас, 2014 а, с. 131], таз досить часто входить у зону зонального руйнування разом із черепом і

грудною кліткою (близько 90 %). Принципову різницю становить те, що спосіб впливу на зону грудної клітки виглядає як повне руйнування, а дії у зоні ніг свідчать не про руйнування, а про заміну одного порядку (анатомічного) на інший. О.Петраускас виділяє п'ять різновидів впорядкованого положення кісток: поперечне, обернене, хрестоподібне, зміна розташування, компактне [Петраускас, 2014 а, с. 133–137].

У такому випадку виникає запитання: до якої з груп можна було би віднести зону таза? З однієї сторони, великий відсоток потраплянь зони таза до загального руйнування грудної клітки, без зачіпання зони ніг, а з другої – до кісток таза в деяких випадках застосовувалися ті самі закономірності, що й до довгих.

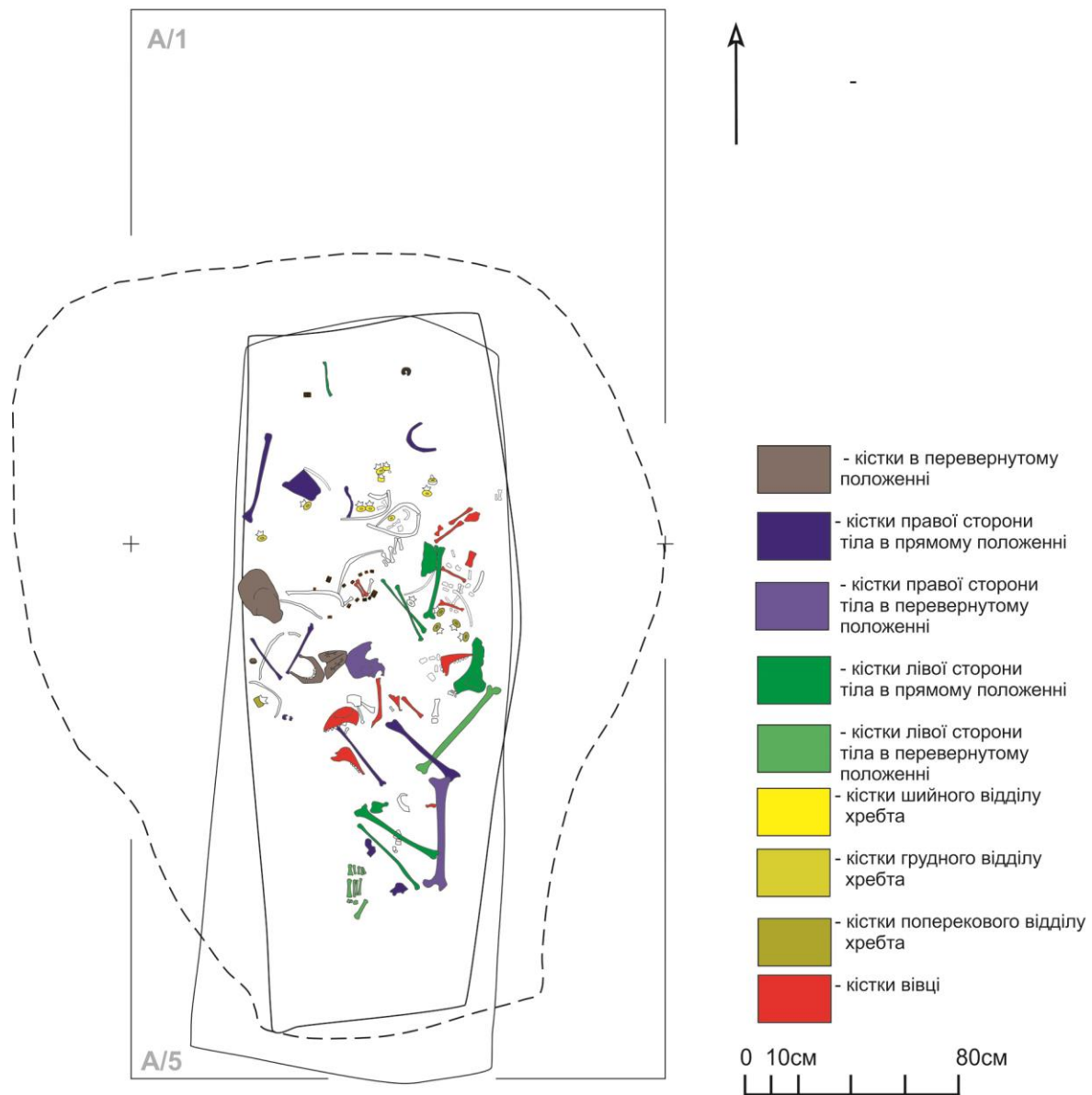

Рис. 5. Розташування кісток скелету в могильній ямі
Fig. 5. Location of bones in the grave

У представленому похованні кістки таза перебували в зоні первинного положення скелета. Ліве крило зміщене, але у правильному положенні, праве – зміщене й обернене відносно початкового положення. Криж був між правим крилом таза та нижньою щелепою, у перевернутому поперечному положенні.

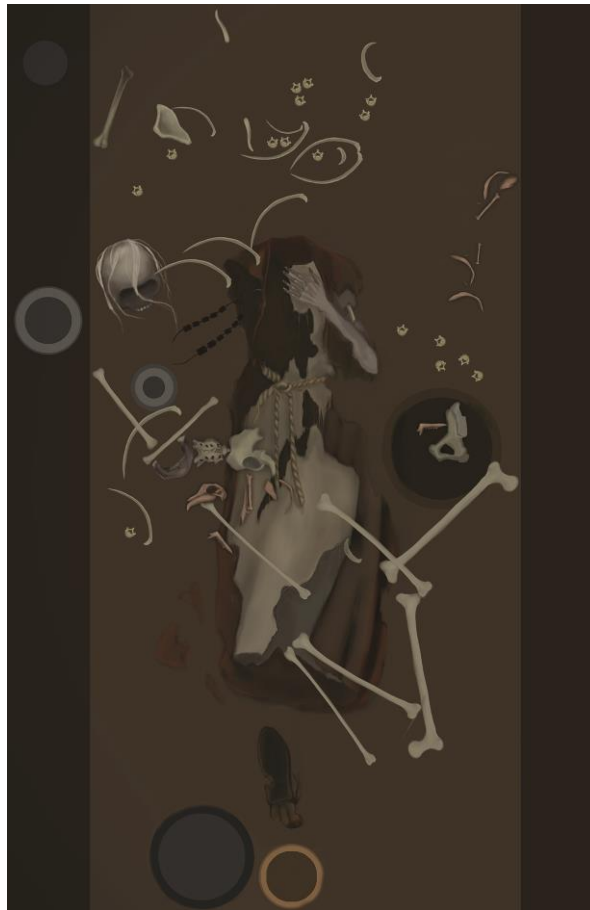

Рис. 6 Етап IV. Руйнування нижньої частини тіла
Fig. 6 Stage IV. Destruction of the lower body part

Ноги (рис. 7). Стегнові кістки ніг були в оберненому положенні відносно одна одної, а їхні великі гомілкові – вкладені (права нога) перехресно та (ліва нога) перпендикулярно (можливо, також планувалося перехресне положення) відносно стегнових кісток. При цьому малі стегнові вкладені паралельно великим на певній відстані від них.

Досить цікавим виявилось положення кісток правої стопи. Вони зберегли анатомічний порядок, але при цьому також в оберненому по двох осях напрямках: стопою доверху, а також пальцями всередину могильної ями. Збереженість анатомічного порядку кісток при такому переміщенні може свідчити про наявність у похованій шкіряного взуття, що не дало кісткам розсіпатися. Таке переміщення могло статися як випадково під час маніпуляцій із довгими кістками ніг, так і могло входити до комплексу ритуальних дій, оскільки повторюється переміщення по двох осях (відносно скелета та відносно власного положення), що спостерігалось і на інших кістках нижньої половини тіла, а також на черепі.

На мою думку, до п'яти різновидів впорядкованого положення кісток у зруйнованому похованні варто додати шостий – перегортання, оскільки в деяких випадках це так само виглядає спрямованою дією.

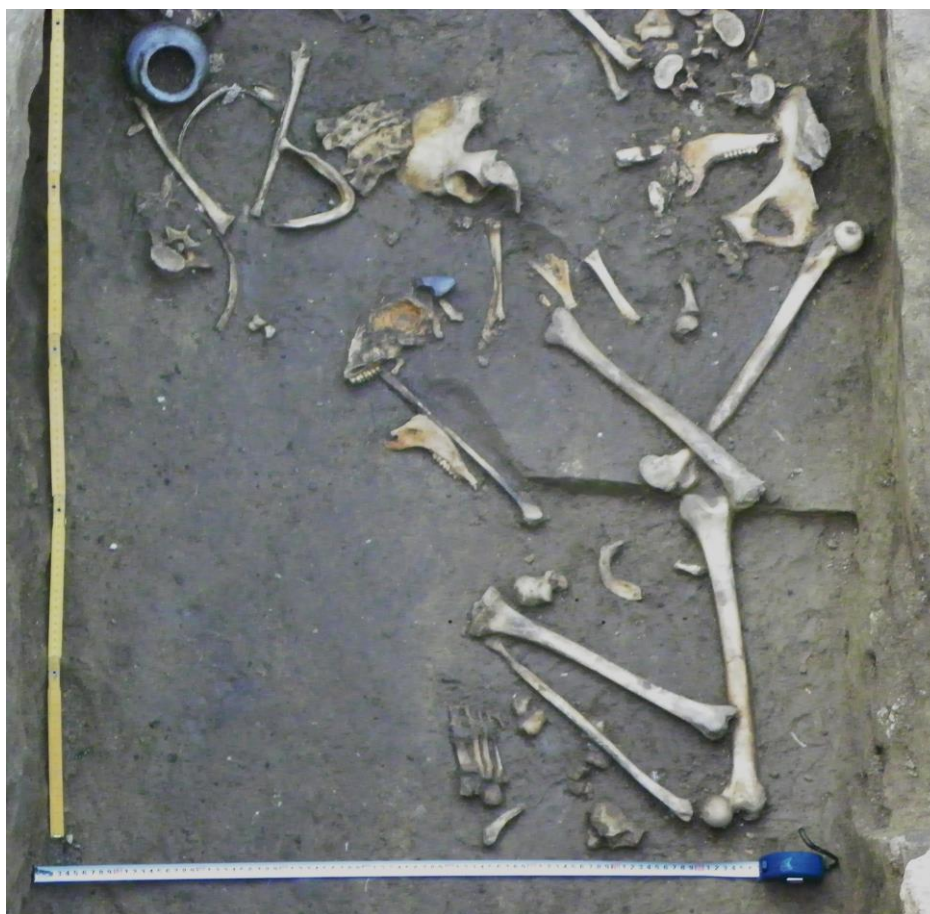

Рис. 7. Положення кісток ніг
Fig. 7. The position of the legs bones

Окрема деталь, котра дозволяє говорити про зумисне і свідоме перевкладання кісток ніг, – те, що саме в цій частині поховальної ями зафіксовано непорушні залишки дерев'яних перекриттів. Отже, на момент руйнування вони являли собою «стелю» поховальної камери і простір, у якому необхідно було здійснювати всі вказані вище маніпуляції. Висота вільного простору для ритуальних дій становила до 60–70 см. За таких умов руйнацію скелета могла здійснювати або людина субтильної статури, або дитина/підліток. Можливо також, що дії над кістками ніг здійснювали лежачи/навприсядки на підлозі могильної ями у вже порушній частині поховання.

Етап V. Руйнування супровідного інвентарю (рис. 8). Останнім етапом, який дозволяє зафіксувати археологія, було руйнування та переміщення супровідного інвентарю. Найбільш суттєвого переміщення зазнали кістки верхньої частини вівці (фрагмент черепа, два уламки нижньої щелепи, лопатка й передня кінцівка), вони були переміщені в зону таза та ніг, інші ж кістки хоч і не в анатомічному порядку перебували, ймовірно, в зоні початкового розташування – біля лівої руки покійної. Порушення анатомічного порядку скелета вівці відбулося не раніше руйнування грудної клітки й таза, оскільки частина кісток тварини перекриває хребці поперекового відділу скелета людини.

Згідно з вільними зонами на плані, початково ваза й миска могли розташовуватися в зоні голови зліва від покійної або в зоні ніг. Можна стверджувати, що їх розбивали останніми, оскільки вони накрили як частину кісток, так і частину інвентарю (намисто, що було переміщене разом із черепом). Спочатку була перевернена вверх дном та розбита на чотири

великі фрагменти миска (посудина № 3), потім поверх неї вкладає велика миска-ваза, також перевернена догори дном (посудина № 4).

Серед інвентарю виявлено і два пряслиця та уламок вінця гончарного глечика. Уламок глечика, що перебував під мискою (посудина № 4) міг бути як частиною супровідного інвентарю поховання (в такому випадку сам глечик забраний із поховання як і фібула) або потрапити з культурного шару могильника. Одне з пряслиць, виявлене в заповненні могильної ями на рівні перекриття, також могло потрапити з культурного шару.

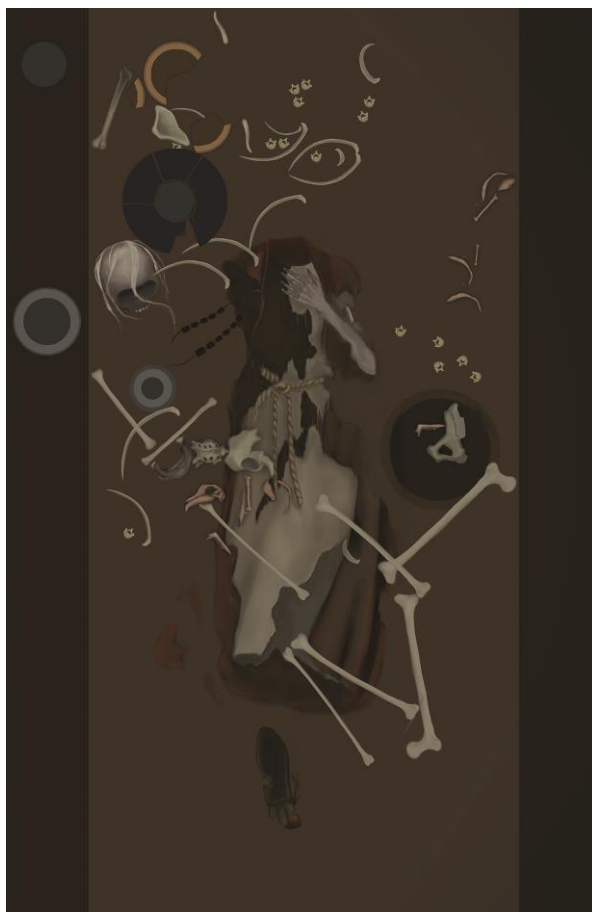

Рис. 8. Етап V. Руйнування супровідного інвентарю

Fig. 8. Stage V. Destruction of the grave goods

Після руйнування яма могла бути частково засипана або перекрита ґрунтом з обваленого західного заплічка. Проте вхідний шурф і частина ями над заплічками довгий час стояли відкритими. На це вказують чисельні знахідки мушель виноградного равлика, що зафіксовано в заповненні на рівні та трохи вище рівня заплічків.

Наведена вище реконструкція руйнування поховання за матеріалами конкретного поховання на могильнику Комарів-1 дозволяє висловити певні спостереження щодо можливого часу та мети руйнування поховання.

У похованні виявлено чотири маркери, які могли би свідчити про час, що мав пройти від моменту здійснення захоронення до його руйнації. Перший показник – це те, що після переміщення черепа хребці шийного відділу, а також під'язична кістка, залишилися в зоні початкового положення, але не зберегли анатомічного порядку. Отже, м'які тканини та зв'язки вже були достатньо розкладені, щоб можна було вільно відділити череп від скелета.

При переміщенні черепа, разом із ним зміщене намисто так, що разок не зберіг первинного положення. При цьому більша частина намистин залишалася в разку. Під час аналізу поховання № 132 з Великої Бугаївки О.Петраускас вказує на можливість розподілу намиста на разки за діаметрами отворів [Петраускас, 2004, с. 179]. Наразі немає даних, які саме матеріали могли використати для нитки намиста. Проте можна припустити, що стандартизація отворів зумовлена різними типами речовин: кінський волос, нитка з різних матеріалів («з» або «без» додаткової обробки), шкіра тощо. У цьому випадку у всіх намистин майже однаковий діаметр каналу (близько 3 мм). Такий розмір достатньо великий, щоби використовувати, наприклад, шкіряний шнурок, можливо, додатково оброблений, що й зумовило збереженість намиста в цілому вигляді на момент руйнування поховання.

Крім того, ліва стопа скелета хоча й була суттєво переміщена, та все ж зберегла анатомічне положення. Враховуючи те, що м'які тканини та сухожилля на момент руйнування вже мали розкластися, – мав бути додатковий фіксаційний елемент, що допоміг зберегти анатомічне положення дрібним кісткам плесна та фаланг. Можливість носіння черняхівцями шкіряного взуття дослідники припускали [Федоров, 1960, с. 143] – існує знахідка керамічного кубка, виконаного у вигляді чобітка (могильник Каборга [Магомедов, 1979, с. 36, табл. VIII: 12]).

Наступний маркер, який вказує на час здійснення руйнації, – це дерев'яне перекриття могильної ями, яке частково зберіглося в південній частині (див. рис. 2). Частина дощок перекриття провалилася. Особливості положення перевідкладених кісток під цією частиною перекриття свідчить, що на момент руйнування захоронення всі дошки були ще цілі.

Отже, руйнування поховання 2 на могильнику Комарів-1 відбувалося після моменту розкладання м'яких тканин тіла, але до остаточного перегнивання шкіряних (?) елементів костюма та дощок перекриття могильної камери. Точніша інформація щодо проміжку часу, який би відповідав цим умовам, можлива лише після проведення експериментів, оскільки на розкладання кожного елемента захоронення впливає велика кількість чинників: глибина поховання, склад ґрунту, якість і способи обробки матеріалів, пора року захоронення тощо. На мою думку, цей проміжок може становити 2–5 років із моменту здійснення поховання.

Мета руйнування поховання. Ця стаття не ставить за мету відповісти на запитання хто, для чого та коли здійснював руйнування поховань у черняхівській культурі, проте хотілося б зацентувати увагу на деяких аспектах цієї проблеми. Поховання 2 Комарівського могильника містить ознаки, які дослідники відносять як до маркерів ритуального руйнування (впорядковане положення частини кісток, інвентар, залишений у похованні), так і до грабунку (з нього вилучено щонайменше срібну фібулу). Це може свідчити про те, що жодна з гіпотез не може спростовувати одна одну. Так, ритуальне руйнування поховання не може заперечувати «грабунок» (вилучення певних речей для проведення з ними маніпуляцій на стороні), а грабунок – того, що грабіжники могли здійснювати комплекс ритуальних дій для забезпечення себе від покійника.

Висновки

Зруйновані поховання черняхівської культури на цей момент – недостатньо досліджене й недооцінене джерело інформації. Суттєво підвищити інформативність джерела дозволило би вдосконалення методики польових і лабораторних (участь у польових дослідженнях антропологів; покращення фіксації, аналіз органічних решток тощо) досліджень.

У похованні 2 Комарівського могильника вдалося простежити різні маніпуляції з різними зонами скелета:

- грудна клітка та руки – руйнування, порушення анатомічного порядку кісток;
- череп і довгі кістки ніг – перевкладання, заміна одного порядку (анатомічного) на інший.

Перевкладання кісток у похованні відбувалося в двох напрямках одночасно (перегортання і зміна положення – череп, перегортання й обернене положення – таз, перегортання та

обернене положення, зміна положення і хрестоподібне вкладання – ліва стегнова кістка та права велика гомілкорова, перегортання і зміна положення – ліва стопа).

Виходячи з низки ознак, можна припускати, що руйнування поховання відбулося у проміжку між повним розкладанням скелета, розкладанням шкіряних деталей костюма та прогниванням деревини перекриття могильної ями (можливо 2–5 років із моменту поховання).

Грабунок не був основною метою проникнення в поховання, але при цьому частина цінного інвентарю вилучена.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Авторка статті заявляє, що в неї немає наукового чи фінансового конфлікту інтересів або особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які б могли вплинути на дослідження, результати яких наведено в статті.

Подяки. Висловлюю подяку Ю. Ушковій, молодшому науковому співробітнику відділу біоархеології Інституту археології НАН України, за консультації в процесі написання та художниці Д. Івановій за чудово зроблені реконструкції до статті.

ЛІТЕРАТУРА

Войнаровський, В. (1998). Про час та мотиви руйнації інгумаційних поховань черняхівської культури. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 235, 318–342.

Гопкало (Бобровська), О. В. (2004). Додаток 2. Вбрання похованої на могильнику Велика Бугаївка. В О. В. Петраускас Поховання багатодівчинки на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка. В Д. Н. Козак (ред.), *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали* (с. 185–188). Київ.

Гопкало, О. В. (2011). Чоловіче та жіноче черняхівське вбрання. *Археологія*, 2, 17–34.

Герета, І. П. (2013). Чернелево-Руський могильник. В С. Тилищак (упор.) *OIUM* (3, с. 23–284).

Магомедов, Б. В. (1979). Каборга IV (раскопки 1973–1974 г.). В. Э. А. Сымонович (ред.), *Могильники черняховской культуры* (с. 24–62). Москва: Наука.

Некрасова, А. Н. (2006). Памятники черняховской культуры Днепропетровского Левобережья. В (гл. ред.) Р. В. Терпиловский, *Готы и Рим* (с. 87–200). Киев: Стілоус.

Никитина, Г. Ф. (1988). Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. В В. В. Кропоткин (ред.), *Могильники черняховской культуры* (с. 5–97). Москва: Наука.

Никитина, Г. Ф. (2008) *Черняховская культура Поднестровья (по результатам анализа археологических источников)*. Москва: Таус.

Петраускас, О. В. (2004). Поховання багатодівчинки на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка. В Д. Н. Козак (ред.), *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали* (с. 165–188). Київ.

Петраускас, О. В. (2014 а). Разрушенные погребения на могильниках черняховской культуры Поднестровья. В Г. Ю. Івакін (ред.), *Від венеців до Русі. Збірник праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття* (с. 125–152). Київ; Харків: Майда.

Петраускас, О. В. (2014 б). Деякі підсумки дослідження комплексу пам'яток пізньоримського часу біля с. Комарів. *Черняхівська культура. До 120-річчя від дня народження В. П. Петрова. OIUM*, 6, 165–183.

Петраускас, О. В., Авраменко, М. О., Діденко, С. В. (2014). Розкопки могильника черняхівської культури Комарів-1. *Археологічні дослідження в Україні 2013*, 274.

Петраускас, О. В., Коваль, О. А., Авраменко, М. О., Мільян, Т. Р., Чорний, А. М. (2013). *Звіт про дослідження виробничої факторії та могильника пізньоримського часу біля с. Комарів (Кельменецький р-н, Чернівецька обл.) у 2013 р.* Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, 2013/94. Київ.

Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г. (2013). Могильник и поселение черняховской культуры у с. Великая Бугаевка (археологический источник). *OIUM* (2, с. 1–412).

Сымонович, Э. А. (1963) Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху. *Советская археология*, 1, 49–60.

Рикман Э. А. (1975). *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры*. Москва: Наука.

Федоров, Г. Б. (1960). Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. *Материалы и исследования по археологии СССР* (Т. 89, с. 1–380).

Palade, V. (1982). Un obicei magico-ritual în necropola din secolul al IV-lea de la Bârlad – Valea Seacă. *Thraco-Dacica*, 3, 181–191.

REFERENCES

Voinarovskiy, V. (1998). Pro chas ta motyvy ruinatsii inhumatsiinykh pokhovan cherniakhivskoi kultury. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 235, 318–342. (in Ukrainian).

Hopkalo (Bobrovska), O.V. (2004). Dodatok 2. Vbrannia pokhovanoi na mohylnyku Velyka Buhaivka. In O.V. Petrauskas Pokhovannia bahatoi divchynky na mohylnyku cherniakhivskoi kultury Velyka Buhaivka. In D. N. Kozak (Ed.), *Arkheolohiia davnikh slov'ian. Doslidzhennia i materialy* (s. 185–188). Kyiv. (in Ukrainian).

Hopkalo, O.V. (2011). Choloviche ta zhinoche cherniakhivske vbrannia. *Arkheolohiia*, 2, 17–34. (in Ukrainian).

Gereta, I. P. (2013). Chernelevo-Ruskyi mohylnyk. V.S. Tylishchak (Comp.), *OIUM* (3, pp. 23–284). (in Ukrainian).

Magomedov, B.V. (1979). Kaborga IV (raskopki 1973–1974 g.). In E. A. Symonovich (Ed.), *Mogilniki cherniakhovskoi kultury* (s. 24–62). Moskva: Nauka. (in Russian).

Nekrasova, A. N. (2006) Pamiatniki cherniakhovskoi kultury Dneprovskogo Levoberezhia. In R. V. Terpilovskii (Ed.), *Goty i Rim* (pp. 87–200). Kiev: Stilos. (in Russian).

Nikitina, G. F. (1988) Mogilnik u s. Oselivka Kelmenetskogo raiona Chernovitckoi obl. In V. V. Kropotkin (Ed.), *Mogilniki cherniakhovskoi kultury* (pp. 5–97). Moskva: «Nauka». (in Russian).

Nikitina, G. F. (2008) *Cherniakhovskaia kultura Podnestrovia (po rezultatam analiza arkheologicheskikh istochnikov)*. Moskva: Taus. (in Russian).

Petrauskas, O. V. (2004) Pokhovannia bahatoi divchynky na mohylnyku cherniakhivskoi kultury Velyka Buhaivka. In D.N. Kozak (Ed.), *Arkheolohiia davnikh slov'ian. Doslidzhennia i materialy* (pp. 165–188). Kyiv. (in Ukrainian).

Petrauskas, O. V. (2014a) Razrushenye pogrebeniia na mogilnikakh cherniakhovskoi kultury Podneprovia. In H. Yu. Ivakin (Ed.), *Vid venediv do Rusi. Zbirnyk prats na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Denysa Nykodymovycha Kozaka z nahody yoho 70-littia* (pp. 125–152). Kyiv–Kharkiv: Maidan. (in Russian).

Petrauskas, O. V. (2014b) Deiaki pidsumky doslidzhennia kompleksu pam'iatok piznorymskoho chasu bilia s. Komariv. *Cherniakhivska kultura. Do 120-richchia vid dnia narodzhennia V.P. Petrova. OIUM*, 6, 165–183. (in Ukrainian).

Petrauskas, O. V., Avramenko, M. O., & Didenko, S. V. (2014) Rozkopky mohylnyka cherniakhivskoi kultury Komariv-1. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013*, 274. (in Ukrainian).

Petrauskas, O. V., Koval, O. A., Avramenko, M. O., Mylian, T. R., & Chorny, A. M. (2013) *Zvit pro doslidzhennia vyrobnychoi faktorii ta mohylnyka piznorymskoho chasu bilia s. Komariv (Kelmenetskyi r-n., Chernivetska obl.) u 2013 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2013/94. Kyiv. (in Ukrainian).

Petrauskas, O. V., & Shishkin, R. G. (2013) *Mogilnik i poselenie cherniakhovskoi kultury u s. Velikaia Bugaevka (arkheologicheskii istochnik)*. *OIUM*, (2, pp. 1–412). (in Ukrainian).

Symonovich, E. A. (1963) Magiia i obriad pogrebeniia v cherniakhovskuiu epokhu. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, 49–60. (in Russian).

Rikman, E. A. (1975) *Etnicheskaia istoriia naseleniia Podnestrovia i prilegaiushchego Podunavia v pervykh vekakh nashei ery*. Moskva: Nauka. (in Russian).

Fedorov, G. B. (1960) Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechia v I tysiacheletii n.e. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR* (Vol. 89, pp. 1–380). (in Russian).

Palade, V. (1982) Un obicei magico-ritual în necropola din secolul al IV-lea de la Bârlad - Valea Seacă. *Thraco-Dacica*, 3, 181–191. (in Romanian).

Стаття: надійшла до редакції 28.05.2020
прийнята до друку 10.09.2020

RECONSTRUCTION OF THE BURIAL № 2 DESTRUCTION PROCESS AT THE CHERNYAKHIV CULTURE CEMETERY KOMARIV-1

Mariana AVRAMENKO

*Institute of Archaeology of NASU,
Heroiv Stalinhradu Ave., 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: mariana_avramenko@iananu.org.ua*

The article is devoted to the analysis of burial 2 from the Chernyakhiv culture cemetery Komariv-1 (Kelmentsy district, Chernivtsi region). The northern burial, destroyed in ancient time, belonged to a woman. The text provides a description of the archaeological complex, the reconstruction of the original appearance and the gradual reconstruction of the destruction process.

Based on the known data about the costume of the bearers of the Chernyakhiv culture, the peculiarities of the funeral rite, the peculiarities of the placement of the grave goods, it was possible to reconstruct the original appearance of the completely destroyed burial.

Thanks to anthropological determinations of the position of individual human bones in the burial, it was possible to determine the sequence of destruction of the skeleton and grave goods.

After entering the grave pit, the skull was separated. The skull was then placed face down in the center of the grave. After that, the chest was destroyed. The bones of the legs were inserted in a certain sequence (crossed bones, inverted bones, mirror-embedded bones). The last stage of the destruction of the burial was the destruction of the skeleton of the sheep (food-offering) and turning over and breaking the utensils in the burial. After the burial was destroyed, the burial pit remained open. According to the information received, the burial was destroyed after the decomposition of the soft tissues of the body, but before the decomposition of the leather elements of the suit.

According to the results of the study, the following conclusions were made:

- Even a completely destroyed burial can be reconstructed to its original appearance.
- Different areas of the skeleton were subjected to different manipulations. The thorax is destroyed, the skull and bones of the legs are re-inserted in a certain (non-anatomical) order.
- Part of the inventory (at least one silver fibula) was removed from the burial, but the main purpose was not looting but the destruction of the burial.
- Burial occurred between the decomposition of the soft tissues of the body and the leather elements of the suit.

Key words: Chernyakhiv culture, funeral rite, destroyed burials, reconstruction of funeral rite, post-funeral rite.